

PÖRÚJÍTÁS.

— Szász Károly Bölcs Salamon-ja. —

A Nemzeti Színházban 1889 január 25-ikén került színre először a *Bölcs Salamon* c. bibliai dráma. A szerző neve nem állott a színlapon. Az inkognitó jól meg volt őrizve s ez kétségtelenül fokozta a közönség érdeklődését, mely teljesen megtöltötte a színházat. A napilapok egybevágó tudósítása szerint minden felvonás után, sőt nyílt színen is taps hangzott föl, ami részben a szereplő színészeknek szólt, de több ízben hívták a szerzőt is, aki helyett a rendező mondott köszönetet. A számottevő napilapok közül a *Fővárosi Lapok* tisztességes sikerről tett jelentést, dicsérte a darab költői szépségeit s azon reményét fejezte ki, hogy most már a szerző bizonyára le fogja venni maszkját. A *Budapesti Hírlap* föltétlenül hidegebben ír róla, de a közepes sikert elismeri s a drámát legalább részleteiben méltányolja. E kettő kivételével a napisajtó valóságos ádáz dühvel tépte foszlányokra a színművet. Még a nyelv szépségét is megtagadták tőle s silány tákolmánynak hirdették, melyből idétlenül lógnak ki a Bibliából kitépett ékességek. Nem szándékozunk kutatni, mennyiben tudták már a névtelen szerző kilétét vagy mennyiben jártak hamis nyomon. A közönség tapsairól beszámoltak, mégis a legnagyobb bukásról beszéltek, ami eléggé jellemzi rosszhiszeműségüket. Midőn majd egy negyedszázad múlt el már, nincs se irodalomtörténeti, se esztétikai fontossága e mérges tintába mártott tollú kritikusok apró-cseprő személyi motivumait keresni. A sajtó lovagiatlan eljárása bántotta az író, vagy a színház, vagy mind a kettő érzékenységet és józólésból, büszkeségből vagy gyöngeségből harmadik előadás után levették a műsorról.

Még ugyanez évben megjelent a dráma a könyvpiacon, már a Szász Károly névvel, előszóval bevezetve, mely röviden beszámol a darab történetéről:

«E mű az 1887-iki Karácsonyi-pályázaton, társai fölött, különösen költői hangulatáért, némi méltatásban részesült, de jutalmat és ko-

szorút nem nyert. A Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága által egyhangúlag ajánlatott előadásra.

Hogy névtelenségemet az előadásig megtartottam, nem különkődésből vagy hivalgásból tettem, hanem mert reméltem elfogulatlan ítéletet nyerhetni, úgy a közönség, mint a napisajtó részéről.

Reményem csak félig teljesült. A közönség a január 25-iki első előadáson rokonszenvesen fogadta a darabot, bár az erősebb drámaiság hiánya miatt a hatás zajos nem lehetett. A napi sajtó egyrésze azonban kíméletlenül s oly hangon ítélte el, minőt oly darabok irányában sem szokott használni, melyeket a közönség sokkal határozottabban visszautasított.»

Azonban munkája iránti szeretete arra bírta az író, hogy ez ítéletet véglegesnek nem tekintve, kinyomatva bocsátja a nagyközönség elé. A rövid előszóbból nem hiányzik sem a szerénység, sem az önérzet.

Mint könyvnek sem volt hatása, ami érthető is, hiszen a bukott vagy ismeretlen színművek nem sok olvasóra szoktak találni. De az irodalomtörténetnek most, esztendőök multán, lehet még szava hozzá s fölújithatja a pört, ha abban a véleményben van, hogy az ítélet igaztalan volt. Két oka is van. Először is meggyőződésünk, melyet bizonyítani is fogunk, hogy e színmű értékes költői munka. Másodszor érdemes vele foglalkozni, mint a kor jellemző termékével. A kor, melyben íródott, leszámítva Csiky francia hatás után készült reális színműveit, színpadi tekintetben nem volt szerencsés. A romantika késői utóhajtásai nyílottak a történelmi verses dráma mezején.¹ Bizonyos páthosz szól e darabokból, mely ma kissé hidegen hagy, de a maga korában sem volt teljesen őszinte. Némi száraz józanság párosul a költői hévvel. Néhány kiválóbb tehetség tudott e nemben is értékest alkotni. Volt több hosszú életű darab, mely azonban sikere mellett is nem a színpad, hanem a költészet nagyobb dicsőségére szolgált. A költői hatás aratott bennük teljes diadalt. Azonban a romantikának az az üde, szívből fakadó kiömlése, mely a Vörösmarty drámáiból árad, örökre eltűnt. E neo-romantika egyik darabja a *Bölcs Salamon*, még pedig kevésbé romantikus és őszintébb társainál s bizonyos egységes történelmi stílusra való törekvés jellemzi. Ez utóbbi maga elég jelentős szempont, hogy megvívjunk igazáért.

E darab Salamon király uralkodásának első idejét adja elő. Cselekvénye kevés, de epizódokkal megrakott. Nem sietős, hanem ké-

¹ E kor drámairódmáról rendkívül becses tanulmány Péterfy Jenő «Történelmi drámáinkról» c. műve. (Összegyűjtött munkái, III. k. Bpest, 1903.)

nyelmes cselekmény. Salamon trónt foglal, ellenségeit eltávolítja, híveit megjutalmazza, párttűt testvérével, Adóniával kibékül, ítéletet tesz a két versengő asszony között, fölépítteti a templomot, követeket fogad, Sába királynőjét vendégül látja — mindezek a Szentírásból ismert jelenetek s a drámához magához nem tartoznak. A tulajdonképeni cselekmény a király szerelme a szép Abizághoz (azaz Szulamithoz), kibe Adónia is szerelmes s kit Dávid király hozatott még a királyi udvarba. Bethsabé, a király anyja, fél tőle, hogy Salamon a trónra emeli az egyszerű leányt s titkon Adónia kezére akarja játszani. De Abizágot nem hatja meg a királyok érte versengő szerelme, hű marad Jóelhez, az ő pásztorához; Adóniának életébe kerül a szerelem, míg a király, aki bölcsőbb, mint szerelmes, lemond s egyesíti a szerető párt. Maga nászadalul megírja az *Énekek énekét* s egyetlen igaz szerelmét politikai házassággal cseréli föl s — mint előre megsejti — érzéki kéjek közt fogja elkábítani.

A M. Tud. Akadémia bíráló jelentése a pályázók közül a *Bölcs Salamont* emelte ki, mint aránylag legjobbat, de a díj kiadását nem javasolta.¹ A jelentés természetszerűleg kiemeli a mű költői szépségeit, sikerültebb jeleneteit, de főként a drámai élet és küzdelem csaknem teljes hiánya miatt azt vitatja, hogy mint drámai mű nem jutalmazható. Nincs itt a helye és ideje, hogy az Akadémia dráma-pályázatainak többrendbeli hiányosságait fejtegezzük, hogy egyre kevesebb remekművet s több közepszerű, sőt annál is kisebb értékű műveket jutalmaznak meg, valaminthogy az abszolút becs nagyon is viszonylagos meghatározása az igaztalanságnak tág kaput nyit. Azon évek rendszere általában a legnagyobb szigorúság volt. Így esett, hogy a *Bölcs Salamon* karöltve oly munkákkal, mint a Rákosi Jenő *A szerelem iskolája*, a Csiky Gergely *Nórája*, nem lett abszolút becsűnek ítélve; oly munkák, melyek koruk irodalmi színvonalát a maguk teljességében elérik. S noha a szóbanforgó bírálat szempontjait helyeseknek itéljük, másrészt el kell ismernünk, hogy a bírálat a pályázat szabályait a legmerevebben alkalmazza s rideg azon költői szépségekkel szemben, melyek megérdemelték volna, hogy a sorompót tágabbra nyissák föl.

Szász Károly drámáján, amíg az Akadémia irattárából a Nemzeti Színház deszkáira került, mindössze három helyen tett változtatást. Ezek se fontosak, de annyiból célszerűek, hogy Adónia szerepét körvonalozzák. Legfontosabb az utolsó. Az első kidolgozás szerint a királyfit Jóel szúrta le, mikor kedvesét el akarta ragadni; a második forma

¹ A jelentés az Akadémiai Értesítő 1888-iki évfolyamában. Bírálói Gyulai Pál, Bánóczy József, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert és Vadnay Károly voltak. Két utóbbi a díj kiadására szavazott. A jelentést Bánóczy írta.

szerint csak lefegyverzi s maga a király öleti meg, mikor fenyegetődve távozik. Így drámaibb s így van a Bibliában is, aminthogy ez lett volna az eredeti forráson tett egyetlen változtatás is. De majdnem a maga teljes egészében ugyanaz a színpadra került dráma, mint az akadémiai koszorúért versenyző.

Ám a drámai küzdelem hiánya a mai olvasó előtt nem lesz olyan súlyos hiba. A dialogikus forma annyi sokféle megnyilatkozása után csak oda térünk vissza mindig: van-e az illető műben költészet és igazság? Ezek változatlan, örök törvények, a többi mind viszonylagos. Kétségtelen, hogy bizonyos formák bizonyos stílust követelnek, melytől eltekinteni veszedelmes. Így a dialogikus formának szüksége van némi élénkségre és mozgásra; a drámának, mely végre is szűkebb határok közé foglalt műfaj, némi egységre; de úgy e mozgás, mint ez az egység megvan a *Bölcs Salamon*ban. A kis cselekvény minden esomója előttünk bogozódik s előttünk fejlődik ki s a hős alakja az epizódokban is mindenütt a főhelyet foglalja el. Régi festők nagy kompozíciójára emlékeztet, ahol a főalak túlságosan előtérbe nyomul minden más rovására vagy olyan arcképre, ahol csak az arc van élesen kifejtve s a többi csak vázolva. A hős teljesen kidolgozott szobor benyomását teszi, mely köré a többi alakok féldomborműben vannak mintázva. Bölc Salamon jelleme e formában a magyar dráma legerőteljesebben kidolgozott alakjai közül való.

Salamon története a *Királyok* III. könyvének 1—11. részében van megírva s nem kis művészetre mutat, hogy a hosszú elbeszélést Szász Károly tudta drámailag tömöríteni. A Bibliában keleti ragyogó színekkel van elmondva a zsidó nemzet békés fénykora Dávid harcoss és dicsőséges esztendői után: a bölc és szellemes, erőszakos és kegyetlen, bőkezű és elpuhult uralkodó története, a nagy építkező, költő és mesemondó király, kinek egyetlen végtetes gyönyörűsége van, az asszonyok, akik «elhajták az ő szívét». Nem csoda, ha neki tulajdonították az *Énekek énekének* fűszerszámtól illatos, buja és olvadó szerelmi dalait s a *Prédikátor* sötét bölcességét, hiszen ennek az embernek élveznie kellett az életet s meg kellett csömörlenie tőle, másképen nem lehetett volna bölc és kéjenc egy személyben.

Az egész alak föllép a Bibliából a színpadra. S noha a drámai küzdelem hiányzik a színműből, a hőst nemcsak szavaival jellemzi, hanem drámailag, cselekvőleg lépteti föl. A hős beállítása egyike a legimpozánsabban megírt jeleneteknek. Csak álmát beszéli el Salamon, a többi történik nyílt színen. Kissé enyhíti a Biblia ellenszenvesebb vonásait, de azokat se törli le, úgy hogy az egész itt is megmarad a fény és árnyék mesteri keverékének. Mindenekelőtt *bölcs* Salamon s e vonása a legerősebben van színezve. A két asszony fölött mondott

itélete a legegyszerűbben s legmegkapóbban van előadva. Nemkülönben igazságosztása hívei s ellenségei között. Megdőbbenve látjuk ez ember szellemi felsőbbségét, de egyúttal kiméletlenségét és ravaszságát is. Joábot, a fővezért is elűzi. Nem öleti meg egyszerre, egy napot ad neki, meneküljön:

— utána senki se

Menjen, ne nézzen. Merre megy, közülünk

Ne lássa senki.

Mindebben volna bizonyos nagylelkűség. De nyomban utána parancsot ad az új vezérnek, hogy másnap négyfelé indítsa ki embereit s ahol találja, ott ölesse meg, még ha az oltár szarvába is fogódzik. Ez a keleti szultán cszejárása. S ami meglepő, ezt nem a Bibliából vette az író, ahol Salamon egyszerűen levágatja Joábot az oltárnál, ahová menekült; ez saját leleménye. Sémeivel jár el ilyenforma álnok kegyelemmel, melynek szintén halál lesz a vége s ez ítéletnek mindjárt páriját szerezte Joábbal szemben. Igazi királyi alak ez a Salamon, ellentmondást nem tűr, de sohse bőszerű oktanul. A legkeményebb ítéletnél se hevül föl, egyaránt ura népének és magának.

De a bölcsét is megejti a szerelem. Csakhogy ez a szerelem is hasonlít hozzá. Okosan szeret. Nem tart attól, hogy méltatlan lesz, ha a pásztorleányt maga mellé emeli, csak nem akarja, hogy ez erőltetve történjék. Az okos ember tudja, hogy csak az a szerelem lehet igazán üdvöztető, melyet önként nyujtanak. Megpróbál mindent a leány meghódítására, mert igazán szereti, de hasztalanul. S itt épen a drámai küzdelem hiányában lesz Salamon következetes önmagához. Szász Károly nem kever belé érzélgős színeket. A keleti szultánhoz talán az illenék, hogy erőszakos kézzel dobja be ágyába a leányzót. De akkor hová lenne az a bölcsesség, mely szinte tragikussá teszi a hőst? Salamon nem riad vissza az erőszaktól, a vértől, ha szükséges, de szívet erőszakkal még be nem vettek soha. A megfelelő bevezetés, hogy a dráma végén is mint ítélő bíró lép föl. Nem, Abizág nem lehet az övé, mert mást szeret. Ám legyen meg az Úr akarata! Van sok idilli e darabban, de némi tragikum felhője is ott sötétlik a legfinomabban árnyalva. Salamon alakjában az író meghagyja az érzékiséget, mely olyan mohón fejlődik ki a keleti ég alatt. A király érzi, hogy feledést, kábulást fog keresni e vesztett szerelemért:

Vagy adhat-e

Kéj mámora, vérontás, harci zaj

Enyhületet a szívnek? Kábulást,

Mely annyi mint halál. Aztán a bölc

Bolond lesz; istenfélő: nyomorúlt

Bálványimádó; szerelemsovár
 Szív: kéjsovárrá; egyért lángoló:
 Sok asszony rabja — és hű férj helyett
 Rabszolga-s ágyastartó! Borzadok
 Magamtul, ahogy így jövőmbe nézek!

De mert bölcs is, tudja, hogy mindez «hiábavalóság és a léleknek gyötrelme». Csak odavetett felhő ez, de sok művészet van e melancholiában. A nagy ember magányos ember, nem érti meg senki s egykor maga is eltörpül a vér lázadó hevében.

Teljessé teszi e gazdag jellemzést a III. felvonás páros jelenete a király és Sába királynéja között. Epizód, de igen szép epizód. Dél királyasszonya messziről jön Salamon hírére s mindjárt belélsruet. Udvariaskodásuk egymással épen olyan keleti zamatú, mint a verses talányok, melyeket egymásnak föladsnak. A nyelv egyre fűszeresebb lesz s rímbe csendül. A Szentírás csak pár szót mond e találkozásról, a késői hagyomány színezte ki s stílszerű, hogy legmelegebb, legszínesebb földolgozását Goldmark operájának felséges dallamaiban nyerte. A dráma mondott jelenete — legalább nekem úgy tetszik — Firdúzi *Sáh-Náhméja* hatása alatt fogant. Értem azt a jelenetet, melyben a perzsa sáh kipróbálandó Zál hős eszességét, móbedjeivel talányokat adat föl neki, verses, találós meséket, melyeket egyenkint megfejt. E részletet Szász Károly le is fordította, a Schack-féle német fordítás után.¹ A Sába királynéjának jelenetét az kapcsolja a drámához, hogy Salamon itt fejt ki azon gondolatát, hogy a szerelem a legboldogítóbb valami a világon, de meg nem vehető semmi áron.

A darab át meg át van szöve a Bibliából vett idézetekkel, melyet némely bárdolatlan bíráló a szemére vetett. Pedig gáncot csak úgy érdemelne, ha ezek nem állának harmóniában az egész darab nyelvével. Ez a nyelv itt-ott kissé epikusan hosszas, bár ott is szép részleteket köszönhetünk neki — így pl. a templom építésének plasztikus leírását — de sohse válik szétfolyóvá, áradozóvá. Színessége mellett bizonyos kemény erő jellemzi, mely annyira illik a bibliai tárgyhoz. S ez is előnyösen különbözteti meg kortársai között. Ama többi romantikus drámából sem hiányzanak a költői részek, de most, midőn a jelmezes dráma is szívesebben veszi föl az egyszerűbb alakot, a prózát, igazán kirívó a liraiságnak az a túltengése, a Shakespeare képekkel dúsz stílusának az a valóságos elfajulása, mely túlnyomó részükben észlelhető.

Csak az utolsó felvonásba talált utat a kor érzélgős romantikája, mikor Jóel, a pásztor, lép a színre. Még kevésbé rójuk föl azt a jele-

¹ Kisebb műfordításai, III. k.

netet, ahol pásztorbotjával megvív Adónia kardjával szemben. Utóvégre a pásztorbot végén vaskampó van s az erős juhász, akinek nem egyszer kell rablókkal és vadállatokkal viaskodnia, megfelelhet az esetleg elpuhult királyfinak. Az is érthető, hogy Abizág a nem neki való levegőben visszakívánja régi szerelmesét. Nem ez, hanem a forma, melyben elmondják, avultan romantikus: Abizág érzelgős vágyódása szerelmese után s az a — mondhatnám — lovagi, önérzetes és szerény hang, amelyen a pásztorifjú beszél, határozottan kirí az egész darab máskülönben egységes stílusából. Az egykori bírálók azonban nem akadtak ezen fönn.

S ha hibákról beszélünk, megemlíthetjük a mellékalakok halvány jellemzését is. Abizágnak nincsen egyéni élete, tökéletesen típus s Adónia sincsen kirajzolva, aki iránt több érdeket kellene az írónak keltenie. Nyers embernek mondják, de nem látjuk annak; erős szenvedélyt sejtünk benne, de nem jut kifejezésre.

Szász Károly drámairói működésének legértékesebb termékeül a *Heródest* szokták említeni. Ez kétségkívül drámaibb cselekvényt ad, de a *Bölcs Salamon* előre vetett tragikumának árnyéka megkapóbb, mint a *Heródes* borzalmasságai. Az egész gondosabban, szebben megírt munka s az egységes, öntudatos stílus becsesebb példánya. S őszinte költészete, valóságossága, mellyel kimagaslik egyivású drámatársai közül. határozott értéket biztosítanak neki.

Nemcsak a legnagyobb írónak vannak problémáik. Azokat többen és jobban megvilágítják. A kisebb fényű csillagokat ritkábban figyelik meg az igazmondás messzelátó csövével. A felhők jönnek-mennek s ki kell választanunk az időt, mikor a maga teljességében szemre lehet venni. S a magyar drámairodalom nem olyan gazdag, hogy egyetlenegy értékes darabjáról is lemondjunk azért, mert egyszer hamarkodtan ítéltek fölötte.

VÉRTESY JENŐ.